

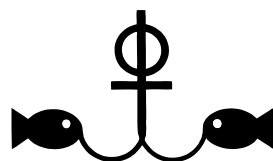
Job in het vroege christendom

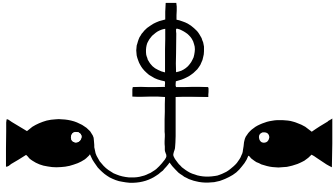

Driebergen, 24-25 september 2021

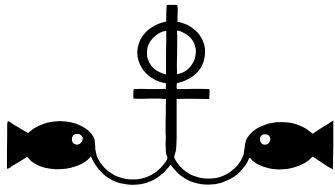
8^e Lustrumcongres

Stichting Oudchristelijke Studiën

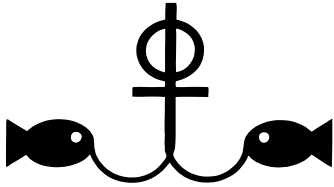
Stichting Oudchristelijke Studiën
Lustrumcongres *Job in het vroege christendom*

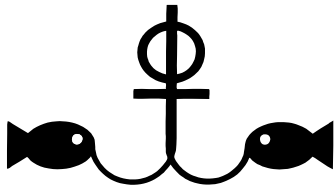
Stichting Oudchristelijke Studiën
Lustrumcongres *Job in het vroege christendom*

Inhoud

Programma	5-6
Practicalia	7-9
Abstracts	10-21

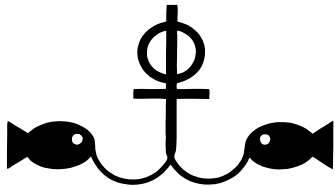

Stichting Oudchristelijke Studiën
Lustrumcongres *Job in het vroege christendom*

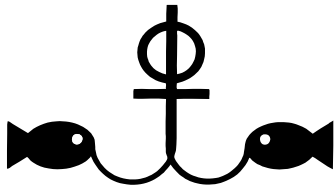
Programma vrijdag 24 september 2021

10.30-10.45	Opening	
10.45-11.45 plenair	Archibald van Wieringen (Tilburg University): <i>Het Bijbelboek Job</i>	
11.45-12.30 plenair	Marieke Dhont (Cambridge University): <i>Van 'Iyyob via Iωβ naar Job. De Septuagintavertaling van het boek Job</i>	
12.30-14.00	lunch	
14.00-15.00 plenair	Jacques van der Vliet (prof. em. UL en RU): <i>Job, koning van Egypte: de apocriefen over Job</i>	
15.00-15.45 parallelsessies	Albert-Kees Geljon (Christelijk Gymnasium Utrecht): <i>Didymus' commentaar op Job in de Alexandrijnse exegetische traditie</i>	Marten v. Willigen (TU Apeldoorn): <i>Hoe legde Ambrosius het boek Job uit?</i>
15.45-16.15	koffie/thee	
16.15-17.00 parallelsessies	Nienke Vos (VU): <i>Het boek Job in het werk van Athanasius van Alexandrië en Gregorius van Nyssa</i>	Paula Rose (VU): <i>Job tussen Augustinus en Julianus</i>
17.00-18.00 plenair	Lieve Teugels (PThU) & Constanza Cordoni (Universität Wien): <i>Job in Jewish liturgy and tradition</i>	
18.00	diner	
20.00 Avondprogramma	Kees van der Zwaard, voorstelling: <i>De broer van Job</i>	

Programma zaterdag 25 september 2021

- 9.00-10.00   Wendelien van Welie-Vink (UvA):
plenair   *Van meshoop tot koude steen. De invloed van Job op de
verbeelding van Christus*
- 10.00-10.45   Nathan Witkamp (ETF   Nick Pouls (Universitetet i
parallelsessies Leuven): *Narsai's   Bergen): Één volume of
memra over Job. Hoe een   meerdere volumen?
oudtestamentische figuur   Codicologische formats en
een Syrische heilige werd   afmetingen van Gregorius de
Grote's Moralia in Job in de
vroege en hoge middeleeuwen*
- 10.45-11.15   koffie/thee
- 11.15-12.00   Juditha Oosterhuis (TU   Riemer Roukema (PThU):
parallelsessies Apeldoorn): *Relatie   Oudchristelijke en middeleeuwse
tussen een anoniem   receptie van Paulus' gebruik van
Latijns commentaar op   het boek Job
Job (CSEL 96) en vier
Griekse preken over Job
(CPG 4564)*
- 12.00-13.00   Roald Dijkstra (KU Leuven):
plenair   *Job in de vroegchristelijke poëzie*
- 13.00-14.15   lunch
- 14.15-15.00   Maria Verhoeff (ETF   Gerard Rouwhorst (prof. em.
parallelsessies Leuven): *Job en zijn   Tilburg University): Job in de
vrienden in   liturgische tradities van
Chrysostomos'   Jeruzalem en omgeving
Commentaar op Job*
- 15.00-16.00   Katharina Greschat (Ruhr-Universität Bochum):
plenair   *Gregory the Great and the Moralia in Job*

Stichting Oudchristelijke Studiën
Lustrumcongres *Job in het vroege christendom*

Practicalia

Inschrijving

U kunt zich tot uiterlijk 31 augustus 2021 opgeven voor het congres. De inschrijving loopt bij voorkeur via <https://www.oudchristelijkstudien.nl/inschrijven>, maar kan ook via e-mail: als u mailt naar roald.dijkstra@kuleuven.be wordt het inschrijfformulier u toegestuurd.

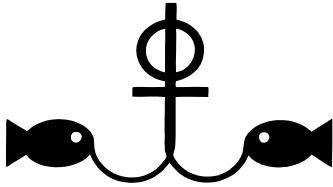
In verband met corona is het niet zeker dat het congres in de geplande vorm doorgang kan vinden. We doen er alles aan om u, mocht dit niet mogelijk zijn, zo spoedig mogelijk te informeren over eventuele wijzigingen.

Locatie

Het congres wordt gehouden in *Buitenplaats de Bergse Bossen*:
Adres   Traaij 299
                              3971 GM Driebergen
Tel. nummer   0343-528150
E-mail   info@bergsebossen.nl
Website   www.bergsebossen.nl

Behalve met de auto kan het hotel ook met het openbaar vervoer worden bereikt. Het hotel ligt op 4 kilometer afstand van station Driebergen-Zeist. Op dit station zijn NS-fietsen te huur. Met lijn 56 kunt u het hotel vanaf het station met de bus bereiken (tweemaal per uur).

Kosten

Aan deelname zijn kosten verbonden.¹ We bieden onderstaande arrangementen aan. Desgewenst kunt u een ondertekend betaalbewijs opvragen bij de secretaris.

Dagdeel	Inhoud	Kosten	Studententarieff ²
volledig programma	<ul style="list-style-type: none"> • overnachting³ met ontbijt • 2 lunches • 1 driegangendiner • onbeperkt koffie/thee 	€220,-	€110,-
vrijdag compleet	<ul style="list-style-type: none"> • 1 lunch • 1 driegangendiner • onbeperkt koffie/thee 	€90,-	€40
vrijdag of zaterdag, overdag	<ul style="list-style-type: none"> • 1 lunch • onbeperkt koffie/thee 	€55	€20

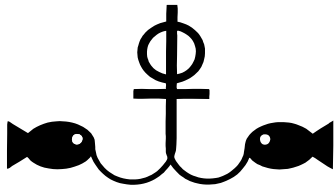
De betaling geschiedt bij voorkeur vooraf, door het exacte verschuldigde bedrag over te maken op NL28 INGB 0004 3206 72 t.n.v. Stichting voor Oudchristelijke Studie, o.v.v. lustrumcongres 2021 + naam deelnemer. Wanneer u reserveert voor 1 juni geldt een vroegboekorting van €10,-, die u op het totaalbedrag in rekening kunt brengen. Eventueel kunt u ook ter plaatse contant betalen (graag gepast!).

¹ Tot twee maanden voor het congres kunt u kosteloos annuleren. Bij annulering tot twee weken van te voren zijn wij helaas genoodzaakt 50% van het bedrag in rekening te brengen, bij minder dan twee weken het volledige bedrag.

² Op vertoon van een studentenkaart ter plaatse bij de secretaris.

³ Op basis van een eenpersoonskamer; tweepersoonskamer op aanvraag.

Stichting Oudchristelijke Studiën
Lustrumcongres Job in het vroege christendom

Contact

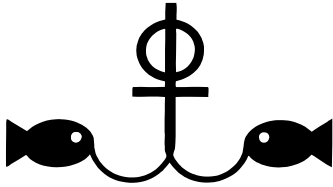
Voor vragen voor en tijdens het congres kunt u contact opnemen met de secretaris: Roald Dijkstra (roald.dijkstra@kuleuven.be/06-20534884).

Over de Stichting Oudchristelijke Studiën

De Stichting Oudchristelijke Studiën is op 27 oktober 1962 opgericht door een kring van Nijmeegse leerlingen rond Christine Mohrmann (1903-1988). Zij was als hoogleraar verbonden aan de universiteiten van Nijmegen en Amsterdam met als opdracht de oudchristelijke Latijnse en Griekse taal en letterkunde. In de loop der jaren is deze kring steeds wijder getrokken over de grenzen van de Nijmeegse universiteit, de Rooms-Katholieke Kerk en Nederland heen, zodat het genootschap met ca. 60 leden inmiddels is uitgegroeid tot een belangrijke Nederlandstalige ontmoetingsplaats voor deskundigen van de patristische periode.

Meer informatie vindt u op <https://www.oudchristelijkstudien.nl>.

Abstracts (alfabetisch gerangschikt)

Marieke Dhont

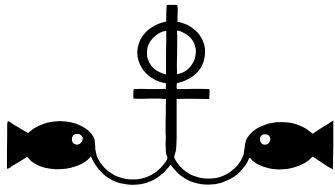
Van 'Iyyob via Iωβ naar Job: De Septuagintavertaling van het boek Job

De vroegchristelijke receptie van het boek Job bouwt voornamelijk op de Oudgriekse vertaling van de Hebreeuwse tekst van Job die we vinden in de Septuaginta. De aard en karakter van deze vertaling is echter erg omstreden: de Griekse versie is een zesde korter dan de overgeleverde Hebreeuwse tekst en bevat veel afwijkingen. In deze lezing gaan we in op wat we weten over de oorsprong van de vertaling, om vervolgens te kijken naar de belangrijkste inhoudelijke verschillen tussen het Hebreeuws en het Grieks. We besteden daarbij vooral aandacht aan twee aspecten die een belangrijke rol hebben gespeeld binnen de receptiegeschiedenis van dit fascinerende Bijbelboek, namelijk de karakterisering van de personages en het theologische vraagstuk van goddelijke retributie en het hiernamaals.

Roald Dijkstra

Job in de vroegchristelijke poëzie

Het boek Job wordt gekenmerkt door poëtische passages, die ook in de oudheid al als zodanig gezien werden, onder andere door Hieronymus in zijn *Prologus in Hiob*. Augustinus was een van degenen die het boek Job om zijn taalgebruik waardeerde. Het schrijven van poëzie was echter lange tijd geen vanzelfsprekendheid in de vroegchristelijke cultuur (waarin poëzie geassocieerd werd met de 'leugens' van de heidense dichters). Dit roept de vraag op hoe het personage en het Bijbelboek Job in de vroegchristelijke poëzie voorkomen. Verschillende aspecten worden onderzocht: allereerst de metapoëtische rol van Job als voorbeeld en rechtvaardiging voor het schrijven van poëzie. Daarnaast is er de verwerking van Job als Bijbels personage. Naast verwijzingen die meer

algemeen zijn te noemen, zijn er ook meer creatieve verwerkingen. Een voorbeeld hiervan is Prudentius' epos *Psychomachia* (vv. 163-171), waarin Job als medestrijder van *Patientia* ten tonele wordt gevoerd, en waar ook zijn wonden en zijn rijkdom aan bod komen. Tot slot kan naar Job worden verwezen door uit het Bijbelboek te citeren. In deze lezing worden de verschillende rollen waarin Job in de vroegchristelijke poëzie werd gerecipieerd nader toegelicht.

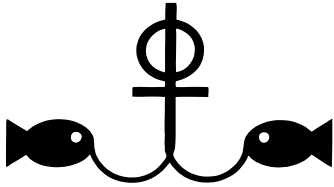
Albert-Kees Geljon

Didymus' commentaar op Job in de Alexandrijnse exegetische traditie

Een van de oudste, misschien wel het oudste, commentaren op Job dat is overgeleverd, is dat van de 4^e eeuwse exegeet Didymus de Blinde, werkzaam in Alexandrië. Didymus staat duidelijk in de Alexandrijnse exegetische traditie, waarin allegorische uitleg een belangrijke plaats inneemt. Dit blijkt duidelijk uit zijn commentaar op Genesis, waarin invloed van Philo, Clemens van Alexandrië en Origenes aanwijsbaar is. Dat Didymus Philo heeft bestudeerd blijkt uit het feit dat hij een aantal keren Philo met name noemt en zijn exegese in meer of mindere mate overneemt. Philo, die gezien kan worden als de grondlegger van de Alexandrijnse traditie van bijbeluitleg, concentreert zich in zijn exegese op de Pentateuch en besteedt eigenlijk geen aandacht aan Job. Bij zijn geestelijke erfgenamen Clemens en Origenes is er al meer aandacht voor Job. De vraag in deze bijdrage is dan in hoeverre Didymus in zijn uitleg van Job aansluit bij de Alexandrijnse exegetische traditie. Neemt hij bijvoorbeeld exegetische thema's die niet expliciet verbonden zijn met Job over, verandert hij ze en past hij ze toe op Job? Maakt hij ook gebruik van aspecten uit de Griekse filosofische traditie zoals zijn Alexandrijnse voorgangers deden? Andere vragen liggen op gebied van de techniek van exegese: neemt hij exegetische middelen over? In hoeverre kan zijn uitleg als allegorisch en typologisch beschouwd worden?

Katharina Greschat

Gregory the Great and the Moralia in Job

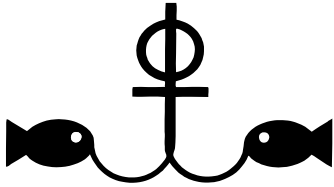
Für uns steht der Mönchspapst Gregor der Große (+604) an der Schwelle zwischen Antike und Mittelalter. Er selbst beschrieb seine Zeit jedoch als von vielerlei Katastrophen bestimmt, die dem Ende der Welt unmittelbar vorausgingen.

Auf diesem Hintergrund kann sein ausführlicher Kommentar zum Buch Hiob nicht als gelehrte „Schreibtischarbeit“ gelesen werden, vielmehr wollte Gregor die Nöte derer lindern, die die Christenheit in einer chaotischen Welt zu leiten hatten. Aber wie sollte ausgerechnet Hiob dabei helfen? Gregor verstand den leidenden Hiob als Bild für den ganzen Christus, d.h. auch für seinen in dieser Welt noch leidenden Leib der Kirche. Es soll gezeigt werden, mit welchen exegetischen Methoden Gregor dem Text des Buches Hiob sowohl Trost als auch Handlungsoptionen in dieser und Hoffnung auf die jenseitige Welt entnahm, die Gregor als eigentliche Heimat aller Christen ansah.

Juditha Oosterhuis

Relatie tussen een anoniem Latijns commentaar op Job (CSEL 96) en vier Griekse preken over Job (CPG 4564)

In 2006 is er in de serie CSEL een editie verschenen van een anoniem Latijns commentaar op de eerste drie hoofdstukken van het bijbelboek Job. Er is veel discussie over wanneer het commentaar geschreven is en wie als auteur hiervan beschouwd kan worden. Men gaat ervanuit dat de auteur een Ariaan is o.a. vanwege een passage waarin het Niceense homoousion verworpen wordt als een tritheïsme (I, 75, 1-7). Verder lijkt het commentaar in de Antiocheense traditie te staan. Het toont o.a. veel gelijkenis met vier Griekse preken over Job, die traditioneel aan Johannes Chrysostomus werden toegeschreven (CPG 4564). Tegenwoordig neemt men aan dat de preken 2 t/m 4 van de hand van Severianus van Gabala zijn. Leslie Dossey stelt in een artikel dat de Latijnse auteur deze preken direct als bron heeft gebruikt. Aangezien Severianus van Gabala tussen 400 en 430 n. Chr. heeft gepreekt, zou dit een terminus post quem kunnen bieden voor de ontstaansperiode van het Latijns commentaar. Kenneth

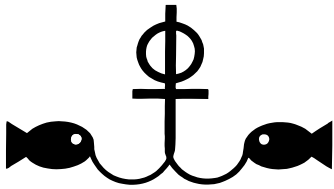
Steinhauser, de editor van het Latijns commentaar in CSEL, is echter van mening dat het commentaar al aan het eind van de vierde eeuw geschreven moet zijn. Als hij gelijk heeft, kan de anonieme auteur onmogelijk de preken als directe bron hebben gebruikt. De parallellen tussen het Latijnse commentaar en de vier Griekse preken verklaart hij o.a. door de mogelijkheid dat de Latijnse auteur en Severianus teruggaan op een gemeenschappelijke homiletische traditie.

Mijn doel is te onderzoeken of meer gezegd kan worden over de relatie tussen het Latijnse commentaar en de vier Griekse preken, nu er ook van de vier preken een teksteditie is verschenen. Dit wil ik doen door alle parallellen tussen het commentaar en preken te bestuderen. Parallellen die ook bij andere Griekse auteurs te vinden zijn moeten buiten beschouwing gelaten worden. Zij kunnen als *topoi/gemeenplaatsen* van de patristische exegese van Job beschouwd worden en zeggen niets over een mogelijke relatie tussen het commentaar en de preken.

Dit onderzoek zou misschien ook licht kunnen werpen op een andere daterings-kwestie, namelijk die van de eerste preek. Tot op heden is nog niet duidelijk wie de preek gehouden heeft, wanneer deze preek gehouden is en wanneer in de tekstoverlevering deze preek aan de drie preken van Severianus is toegevoegd. Mocht duidelijk blijken dat de auteur van het Latijnse commentaar de eerste preek gekend heeft, zou dat voor deze preek als een *terminus ante quem* kunnen fungeren.

Nick Pouls

Één volume of meerdere volumen? Codicologische formats en afmetingen van Gregorius de Grote's Moralia in Iob in de vroege en hoge middeleeuwen
Previous studies of Elias Every Lowe and Bernhard Bischoff illustrate that the length of a text influences the codicological format and dimensions of a codex. The *Moralia in Iob*, written by the Church Father Gregory the Great (ca. 540-604), is a text of a considerable length, as it consists of a praefatio, epistola, and 35 books. In the early and high Middle Ages, scribes wrote and bound the *Moralia in Iob* in different of codicological formats, such as multiple-volume sets, one-volume editions, single books,

or as excerpts in composite manuscripts - to name but a few examples. Although much attention is given to individual early and high medieval copies of the *Moralia in Iob* in qualitative codicological scholarship, such as Conrad Rudolph's analysis of the Cîteaux manuscripts, it remains difficult to get a grasp at the codicological formats and dimensions of Gregory's text.

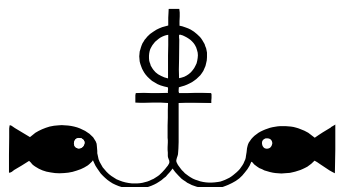
Which development concerning the codicological formats of the *Moralia in Iob* can be traced in different regions of the Latin West? When and where did scribes come up with the idea of producing the *Moralia in Iob* as a multiple-volume set? How do the codicological formats and dimensions relate to the textual parts of the *Moralia in Iob*? Through a quantitative codicological analysis, this paper aims to trace patterns concerning the codicological transmission of the *Moralia in Iob* in the period 700-1200. The corpus for this paper is based on the manuscripts catalogued in Lowe's *Codices Latini Antiquiores* (CLA), the *Catalogue des Manuscrits datés* (CMD), *Corpus Christianorum Series Latina* (CCSL), and *Mirabile: Archivio Digitale della cultura medievale*. This concerns a total of 544 codicological units that are attributed to various institutes, dating to the period 700-1200.

Paula Rose

Job tussen Augustinus en Julianus

In de vroege jaren van zijn episcopaat schreef Augustinus al een tekst *Adnotationes in Iob*. Veel later komt dit Bijbelboek op een andere manier aan de orde, in zijn discussie met Pelagius en diens geestverwanten, onder wie Julianus van Aeclanum. Tussen Augustinus en Julianus staat de oudtestamentische figuur van Job. Beide auteurs verwijzen regelmatig naar de figuur van Job en naar teksten uit het gelijknamige Bijbelboek. In de Pelagiaanse controverse is de figuur van Job voor zowel Augustinus als Julianus een toonbeeld van goedheid. Toch is er een onderscheid. Waar Job bij Julianus wordt ingezet als voorbeeld van natuurlijke goedheid, wijst Augustinus regelmatig op Job 14, en daaruit vooral vers 4-5a, *Quis enim erit mundus a sordibus? Ne unus quidem, etiamsi unius fuerit diei vita eius*

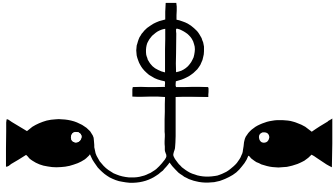
super terram. Volgens Augustinus onderscheiden alle mensen zich van Christus doordat zij deelhebben aan de zonde, ook de kleinste kinderen. Dit standpunt bepaalt Augustinus' visie op de doop van kleine kinderen. In deze paper wordt de polemieek van Augustinus en Julianus geanalyseerd. Tegen welke argumenten van Julianus brengt Augustinus deze en andere teksten uit Job in? Welke tegenargumenten geeft hij hiermee? De argumenten lijken herhaald te worden, hoe wordt de discussie toch verder gebracht?

Behalve naar enkele verzen uit Job verwijst Augustinus in zijn debat met Julianus ook regelmatig naar Ps. 50.7 en Rom. 7.19. Deze combinatie van verwijzingen past mogelijk in de bredere belangstelling voor zowel Job als de brieven van Paulus in de Latijnse kerk vanaf het eind van de 4e eeuw. Wat is de concrete rol van deze combinatie van Bijbelverzen in Augustinus' discussie met Julianus?

Riemer Roukema

Oudchristelijke en middeleeuwse receptie van Paulus' gebruik van het boek Job
Deze lezing handelt over Paulus' gebruik van het boek Job en de wijze waarop zijn citaten en zinspelingen in het oude en middeleeuwse christendom zijn herkend en geïnterpreteerd. De aandacht gaat vooral uit naar 1 Korintiërs 3:19b, waar staat: "want er staat geschreven: die de wijzen vangt in hun sluwheid". Hiermee citeert Paulus, zonder bronvermelding, Job 5:13a, maar niet volgens de Septuaginta. Dit laatste heeft vergaande consequenties: de herkomst van het citaat wordt pas gezien nadat Hieronymus' vertaling, de zgn. Vulgata, de overeenkomst aan het licht bracht. Dit geldt echter alleen voor de Latijnstalige christenheid. Verder citeert Paulus het boek Job impliciet in 1 Kor. 4:4a, "want ik ben mij van niets bewust" (Job 27:6b LXX) en in Filippenzen 1:19a, "dit zal uitlopen op mijn redding" (Job 13:16 LXX). De oudchristelijke en middeleeuwse herkenning van deze intertekstuele verbanden wordt kort besproken.

Gerard Rouwhorst

Job in de liturgische tradities van Jeruzalem en omgeving

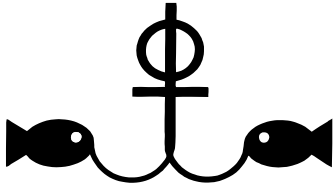
Na een korte schets van de receptie van het boek Job in de vroegchristelijke liturgie (vooral in leesroosters), zal ik de focus meer in het bijzonder richten op de liturgische tradities van Jeruzalem en omgeving in de vierde en de vijfde eeuw. Voor die keuze kunnen verschillende redenen worden aangevoerd: in de bronnen vindt men de meeste sporen van een liturgische lezing van het boek Job (in de Veertigdaagse vasten); er zijn preken bewaard (in het Armeens) van Hesychius van Jeruzalem, en in Carneas, op de grens van Idumea en Arabia werd het graf van Job vereerd dat op plek waarop de mesthoop waar Job op zou hebben gezeten, werd gelokaliseerd (Reisverhaal van Egeria). Dit alles biedt de mogelijkheid om de doorwerking van het boek Job en de verering van zijn persoon van verschillende kanten te belichten. Daarnaast zal ingegaan worden op de doorwerking van de invloedrijke tradities van de liturgie van Jeruzalem (pelgrimsliturgie) in de liturgiegeschiedenis, met name die van het Oosten.

Lieve Teugels & Constanza Cordoni

Job in Jewish liturgy and tradition

Het boek Job wordt door de rabbijnen toegeschreven aan Mozes, wat betekent dat er grote autoriteit aan wordt toegeschreven. In de Joodse liturgie functioneert het boek Job niet als lezing. Echter wordt het in sommige gemeenschappen wel bestudeerd met Tisha-be-Av. De rabbijnse literatuur geeft een gevarieerd beeld van Job. Een aantal van de antieke rabbijnen beweren dat Job als persoon nooit bestaan heeft maar dat het verhaal vooral een les uitdraagt. De meerderheid gaat echter uit van het bestaan van Job en vraagt zich daarbij af waar hij vandaan kwam en in welke tijd hij leefde. De vergelijking tussen Job en Abraham wordt vaak gemaakt, soms op een positieve (Job was net zo gastvrij als Abraham) of soms op een negatieve manier. In deze bijdrage zal de functie van het boek Job in de liturgie worden besproken alsook het beeld van Job in het rabbijnse Jodendom worden gepresenteerd aan de hand van een aantal bronteksten.

Maria Verhoeff

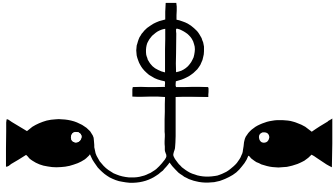
Job en zijn vrienden in Chrysostomus' Commentaar op Job.

Deze paper zal in het bijzonder aandacht geven aan Chrysostomus' karakterisering van Job ten opzichte van zijn vrienden, de drie oudere vrienden Eliphaz, Bildad en Zofar en de later opkomende jonge Elihu. Dit sluit aan bij de stelling dat het boek Job een boek is over vriendschap (Vesely 2019). Onderzoek naar de receptie van het boek Job heeft uitgewezen dat latere interpretaties meer aandacht geven aan de secundaire personages om zo verder licht te werpen op de identiteit van Job (Harkins, 2017). In eerder onderzoek naar Chrysostomus' portrettering van Job is het exemplarisch karakter van Job en zijn vrouw als contrasterende figuren uitgewerkt (Broc 2001; Finn 2016, 2019). Dit heeft aangetoond hoe Chrysostomus' visie op Job inzage geeft in een specifieke christelijk filosofische benadering van *sympatheia* in zijn pastorale psychagogie. Parallel daaraan zal deze paper zijn Commentaar op Job (SC 346, 348) bestuderen met bijzondere aandacht voor de wijze waarop de vrienden van Job en de thematiek van vriendschap worden ontwikkeld.

Jacques van der Vliet

Job, koning van Egypte: de apocriefen over Job

In de apocriefe literatuur die is overgeleverd in de christelijke traditie speelt Job een bescheiden, maar zeker niet oninteressante rol. De belangrijkste bron voor de apocriefe Job is zonder twijfel het Testament van Job (CAVT 207), dat bewaard is gebleven in Griekse, Koptische (Sahidische) en Oudslavische versies. De auteur, die meestal in joodse kringen in Egypte wordt gezocht, baseert zich voornamelijk op de Septuagintversie van het bijbelboek Job, maar legt tegelijkertijd heel eigen accenten. De centrale relatie tussen God, Satan en Job is bijvoorbeeld anders dan in het bijbelboek. Het meest opvallende verschil bestaat evenwel in de breed uitgesponnen verhalende episodes. Met name de hoofdstukken over de eerste vrouw van Job, Sitios, en haar lotgevallen en

de wonderbaarlijke erfenis van de drie dochters van Job uit zijn tweede huwelijk lezen als sprookjes. Deze lezing vergelijkt de beide teksten, waarbij de nog niet zolang bekende oude Koptische versie van het Testament (4e eeuw) een centrale plaats inneemt. Daarnaast wordt aandacht besteed aan het genre en aan de receptie van de tekst in andere christelijke geschriften.

Nienke Vos

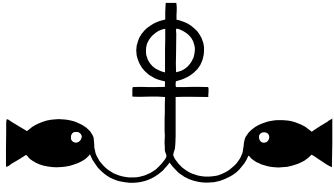
Het boek Job bij Athanasius van Alexandrië en Gregorius van Nyssa

Athanasius van Alexandrië en Gregorius van Nyssa verwijzen beiden naar zowel het boek als de figuur van Job in de context van hun hagiografische werken. In Athanasius' *Leven van Antonius* (VA) hebben verschillende elementen uit het boek Job een plaats gekregen in de rede die de heilige houdt over de demonen (VA 16-43). In het *Leven van Macrina* (VMc) dat Gregorius schreef over zijn zus, zijn de referenties naar Job geconcentreerd in een specifiek hoofdstuk (VMc 18), waarin het vooral draait om Job als een exemplarische figuur. In de lezing worden de verwijzingen naar Job in deze twee hagiografische werken geanalyseerd, terwijl ook wordt gekeken naar de wijze waarop deze Bijbelse figuur voorkomt in andere werken van de auteurs, zoals Athanasius' *Apologia pro fuga sua* en Gregorius' *Oratio consolatoria in Pulcheriam*.

Wendelien van Welie-Vink

Van mesthoop tot koude steen. De invloed van Job op de verbeelding van Christus

In de Middeleeuwen ontstaat bij de gelovigen een steeds sterkere behoefte om zich middels gebed, meditatie en contemplatie bezig te houden met de passie van Christus. Om zich te kunnen realiseren hoe groot Gods geschenk aan de mensheid was, probeert men het lijden van Christus in al zijn facetten zelf te doorvoelen. Het lijdensverhaal, zoals dat in het Nieuwe Testament te lezen is, laat de middeleeuwse gelovige

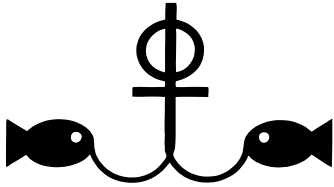
met vragen achter. Immers niet elk detail wordt daar beschreven. Het liefste zou men iedere minuut van de passie beschreven zien, om zo getuige te kunnen zijn van Christus' offer aan de mens. Kunst probeert ook bij te dragen aan antwoorden op hoe het lijden van Christus moet zijn verlopen. Tal van nieuwe beeldtypen ontstaan, zoals Christus op de koude steen. Hier is Christus zittend afgebeeld, halfnaakt, peinzend. Deze houding doet heel sterk denken aan de wijze waarop Job wordt verbeeld op de mestvaalt. Deze lezing zal ingaan op de beeldtraditie van Job, en wil laten zien hoe passend het was dat de middeleeuwse kunstenaar koos om Job als model te kiezen voor de verbeelding van Christus.

Archibald van Wieringen

Het Bijbelboek Job

Het Bijbelboek Job behoort tot de chokmatische literatuur van de Hebreeuwse Bijbel. Het is een van de grootste en meest complexe Bijbelboeken. Over de ontstaansgeschiedenis van Job weten we relatief weinig, alhoewel we over enige oud-oosterse parallelle wijsheidsteksten beschikken. We zullen daarom vooral focussen op een aantal synchrone exegetische vragen rond Job die mogelijk ook aan de orde komen in de patristische receptie van dit Bijbelboek:

- Welke structuur heeft het boek Job? Enerzijds is het boek Job een raamvertelling met narratieve tekst aan het begin en einde, anderzijds is het een afwisseling monoloog en dialoog.
- Hoe verhouden zich de personages onderling? Job is de hoofdfiguur, die zich verhoudt tot zijn (naamloze) vrouw, zijn vrienden en God. Ook het personage Satan speelt hier een rol.
- Welk antwoord geeft het boek Job op de theodiceevraag? Het boek Job bediscussieert de vraag naar het kwaad, waarom goede mensen het kwaad treft. In de oudtestamentische exegese wordt het antwoord dat het boek Job geeft, verschillend geïnterpreteerd: wordt Job met zijn aanklacht tegen God tot zwijgen gebracht omdat kennis over God de sterveling nu eenmaal overtreft of geeft het boek Job zijn

hoofdfiguur met zijn aanklacht gelijk?

Marten van Willigen

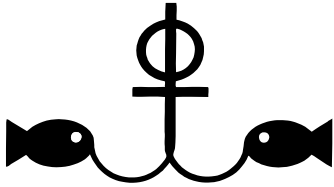
Hoe legde Ambrosius het boek Job uit?

In de inleiding van *De interpellatione Job et de hominis infirmitate* wijst Ambrosius op het feit dat gelovigen veel moeilijkheden in hun leven moeten ondergaan. Dit laat de Schrift veelvuldig zien. Tegelijk zijn er voor de gelovigen ook veel vertroosting, waardoor hun geest de genoemde moeilijkheden aan kan en kan kijken naar de tijd waarin een eeuwige zaligheid volgt. De vertroosting wege op tegen de te verdragen moeilijkheden. Ambrosius noemt hierbij de Bijbelse voorbeelden van Paulus, Elia, Petrus, David en Job. Op de laatste wil hij in het volgende geschrift speciaal ingaan. Hierbij geeft Ambrosius onder meer aandacht aan zijn *interpellationes*. De manier waarop Ambrosius de uit het boek Job geciteerde Bijbelpassages uitlegt zal in de paper centraal staan. Het boek Job wordt door Ambrosius voor een deel uitgelegd. Vervolgens zal worden ingegaan op Ambrosius, Epistula XX, 14-17, waar Ambrosius een terugblik geeft op zijn exegese van het boek Job in de bezette Basilica Portiana. Aan het eind van de paper zal in de conclusie worden gekeken naar de vraag of de exegese van de Bijbelpassages uit Job in *De interpellatione Job* en de uitleg van de Bijbelpassages uit Job die Ambrosius in zijn brief citeert in eenzelfde exegetisch kader kunnen worden geplaatst. Ambrosius' uitleg van het boek Job in theorie (*De interpellatione Job*) en in praktijk (*Epistula XX*) is hierbij de overkoepelende onderzoeksvraag.

Nathan Witkamp

Narsai's memra over Job. Hoe een oudtestamentische figuur een Syrische heilige werd

De oost-Syrische Narsai (399/413?-503) wordt samen met Efrem de Syriër en Jacob van Sarug tot de zogenoemde 'dichter-theologen' gerekend. Volgens de overlevering zou hij 360 *mēmre* – preken in versvorm – hebben geschreven, waarvan er ons vandaag ruim 80 bekend zijn. Hieronder

bevindt zich ook een *mēmra* over Job, een tekst die nog nauwelijks is bestudeerd. Met mijn bijdrage beoog ik duidelijk te maken op welke creatieve wijze Narsai de oudtestamentische figuur van Job modelleert tot het prototype van een Syrische asceet. Hiertoe zal ik eerst beschrijven hoe Job door Narsai wordt geportretteerd en de meest opvallende verschillen met het oudtestamentische origineel in kaart brengen. Vervolgens wil ik laten zien dat juist op de punten waarop Narsai's Job het meest afwijkt van zijn archetype, hij aansluit bij het ideaalbeeld van contemporaine Syrische asceten. Voor deze transformatie van de figuur van Job kan Narsai putten uit de bredere christelijke overlevering, alsmede uit zijn eigen meer specifiek oost-Syrische traditie en context. Uiteindelijk biedt Narsai's *memra* over Job ons een interessante illustratie van de wijze waarop een oost-Syrische prediker een Job-figuur construeert die zijn publiek in staat stelt zich met hem te kunnen identificeren.